

ФУНКЦІОНУВАННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСАХ О. ГОНЧАРА

Темою статті є аналіз поширеності й функціонування безсполучникових складних речень у щоденникових текстах, проблема, яка залишилася поза увагою дослідників безсполучникових складних конструкцій. Тим часом вона не позбавлена наукового інтересу, що й зумовило актуальність дослідження. Завдання статті – проаналізувати поширеність і специфіку безсполучникових складних конструкцій в одному з підстилів розмовно-побутового стилю – в щоденникових записах О. Гончара.

Ключові слова: безсполучникові складні речення, розмовно-побутовий стиль, щоденникові записи.

Martsyn S. O. Functioning of the Asyndetic Sentences in the Diaries of O. Honchar. *Analysis of the prevalence and functioning of asyndetic complex structures in diary texts is a problem that was left out of the attention of researchers of asyndetic complex sentences. Meanwhile, it is not devoid of scientific interest, which led to the election of a topic that is interesting in its peculiarity.*

The task of the article is to analyze the prevalence and specificity of the asyndetic complex constructions in one of the sub-styles of the colloquial-everyday style - in the diary entries of O. Honchar.

Considered gives grounds to assert that functional types and subspecies of asyndetic complex structures in written substrates are represented in the same set, as in the substrates that etymologically have an oral manifestation. In the diaries there are a number of designs, which are novelties within the limits of the original and commonly used in modern use of elementary structures, built according to a clearly established scheme. In this intelligence, only the first attempt to analyze the functioning of uncompromising complex sentences in the diaries is made. On the other hand - consideration of these designs in other forms of spoken word broadcasting.

Key words: asyndetic complex structures, colloquial-everyday style, diary entries.

Розмовне мовлення супроводжує різні сфери життя, що викликає формування жанрових особливостей мови, вироблення своєрідних мовних засобів, які задовольняють екстралінгвальні вимоги функціональних різновидів мови. У цьому світлі вартий уваги аналіз поширеності й функціонування безсполучникових складних речень у щоденникових текстах, проблема, яка залишилася поза увагою дослідників безсполучникових складних речень. Тим часом вона не позбавлена наукового інтересу, що й зумовило обрання теми, цікавої своєю своєрідністю, оскільки пов'язана з розглядом щоденника відомого письменника О. Гончара, який і у випадку написання творів, і в щоденникових записах залишався майстром слова. Урахування цього може зумовити роздуми: можливо, мову щоденників слід віднести до художнього стилю?

Відповідь треба шукати в тому, які екстралінгвальні вимоги задовольняє та ж сама особа в написанні художнього твору й у записах у щоденнику.

Працюючи над художнім твором, письменник концентрує свої зусилля на естетично-образному змалюванні дійсності, у щоденнику та ж особа не прагне змалювання, його мета – відтворити буденну інформацію, чи зафіксувати побачене, почуте, пережите, чи, можливо, удатися до роздумів,

передбачень, чи сформувавши відповідь на запитання, висловити переконання. Усе це жодною мірою не пов'язане із завданням художності. Тим-то стає зрозуміло, що і лексика, і синтаксичний лад записів відповідає розмовно-побутовому мовленню, а не естетичному наповненню тексту. Проте це не означає, що записи в щоденниках не позбавлені книжних елементів. Вони є: цьому сприяє писемна форма викладу думок. Але спрямованість інформативності – розмовна. Це значить, що в щоденникових записах реалізується не екстралінгвальна вимога естетичного відтворення дійсності, тому й щоденниковий текст не можна визнати художнім, хоч він і переданий у писемній формі за правилами правопису. Дотримання норм літературної мови не становить перепони до визнання щоденникових записів окремим підстилем розмовно-побутового стилю, який є особливим різновидом літературної мови [2, с. 522].

У статті ставиться завдання розглянути на формально-синтаксичному й семантико-синтаксичному рівні функціонування безсполучникових складних речень в одному з різновидів розмовно-побутового стилю – у щоденникових записах.

Зібраний матеріал показує, що на сторінках щоденника безсполучникові складні конструкції трапляються «на кожному кроці». Це викликається бажанням автора записів передати побачене чи почуте стисло, як в усному викладі, але інформативно, повно й дохідливо. Потребу записувача лаконічно занотувати свої враження задовольняють саме безсполучникові складні структури, яким до того ж притаманні динамізм і експресія. Тим-то й зрозумілими стають записи, у яких безсполучникові складні речення ідуть суцільним текстом. В одному із записів у «Щоденнику» О. Гончар уводить в один абзац три безсполучникових складних речень з уточнювальним і розгортувальним відношенням, (тут і далі види безсполучникових складних речень подаються за [1]), а саме: *День: після дощу парують під сонцем поля і блищить молошно обтяжена цвітом акація. Дивовижної краси картина: парує земля! Люди кажуть: земля прогрілася аж до материка* (О. Гончар). У абзаці всього три речення, але він багатий інформативністю, причому різноманітною, до того ж логічно пов'язаною і смислово завершеною. Цей приклад підтверджує затребуваність безсполучникових складних речень як важливих одиниць синтаксичної системи складних речень. Передані безсполучниковими складними реченнями відношення можна оформити сполучниковими структурами, але втраяться лаконізм і динамізм, які все більше привертають увагу мовців, що спілкуються в різних сферах життя.

Уснорозмовність відчувається і в тому, як використана парцеляція в розгортувальному компоненті, як-от: *Помітив в установі: високому начальству ставлять у кабінет пляшку боржому. Меншому – вже нарзан. Ще меншому – звичайної сифон* (О. Гончар).

Уснорозмовні ознаки безсполучникових складних структур не зменшують їхнього широкого використання в писемній формі щоденникових записів, що свідчить про їхню комунікативну прийнятність і незаперечну вартісність.

Розгляд дібраного в щоденнику автора матеріалу доводить, що використання складних речень безсполучникового типу залежить не стільки від того, хто веде щоденник (хоч це теж відбувається в записах), скільки від жанру тексту. Автор цього щоденника у своїх художніх творах виявляє ознаки індивідуального стилю, ознаки якого – у своєрідності використання різнорівневих мовних одиниць як засобів художності, образності. У мові щоденників особливості ідіостилю зведені до мінімуму. Підтверджує це поширеність безсполучникових складних речень, різних видів і різновидів у тексті щоденника О. Гончара.

Так, у щоденникових записах О. Гончара засвідчуються безсполучникові складні речення із значенням переліку $\approx 20\%$, із значенням уточнення $\approx 17\%$, з розгортувальним компонентом $\approx 23\%$, з предикативною частиною обґрунтування $\approx 13\%$, наслідку $\approx 8\%$, умови $\approx 4\%$, коментування $\approx 7\%$, зіставно-протиставної семантики $\approx 5\%$.

Збалансоване використання безсполучникових складних речень відповідає вимозі – занотувати побачене, висловити згоду чи незгоду з почутим. Це досягається набором з одного боку нейтральних, а з другого – експресивних засобів, властивих саме розмовному мовленню. Крім цього, немає різкої відмінності у введених в щоденниковий запис безсполучникових складних речень різного структурного наповнення. У щоденнику автора, наприклад, переважають структури з двома-трьома предикативними частинами, що мають значення переліку: *Тут народилась його поезія, тут обірвалось його життя; Сьогодні холодно після дощу і вітряно, шумить густа зелень ботанічного, вітер жене по алях біло-рожевий каштановий цвіт; Земля горить углиб на кілька метрів, трактори провалюються, вітер жене на Москву хмари розпеченої торфової пилуки* (О. Гончар). Рідше трапляються конструкції, що містять більшу кількість предикативних частин, як-от: *Пилові бурі – урагани вирують над Кубанню, Азовське вийшло з берегів, затопило острів Бірючий, кажуть, замало маяк...* (О. Гончар). Часто предикативні частини ускладнюються відокремленими членами речення, підрядними частинами, а саме: *Ніч скрадає стандарт, лишаються лише струнки вогні житлових корпусів, що світять з польової темряви, і це величаво* (О. Гончар).

Також у щоденниковому викладі О. Гончар використовує синтаксичні одиниці як стилістичний засіб. Щоб передати напругу, автор почасти вдається до однотипної будови предикативних частин з анафористичними займенниками. Це або займенники однини – **я, він**, або займенники множини: **ми, вони**. У використанні таких займенників слід убачати прагнення автора посилити роль чи впевненість записувача в достовірності здійсненого, його важливості чи підкресленні характерних ознак предметів. У «Щоденнику» О. Гончара читаємо: а) *Я минаю тебе, я цілую твій слід*; б) *Вони* (бані собору – С. М.) *світяться сонцем, вони, як вітрила, напнуті тугими степовими вітрами*.

Усне розмовне мовлення, як відомо, характеризується не лише динамізмом, а й експресивністю. Заперечити цього не можна. Відчутно це в будові безсполучникових складних речень з відношенням умови, часу, мети, допустовості. Фіксуються вони й у щоденникових записах. У щоденнику

О. Гончара відзначені конструкції як з умовним компонентом: — *[Знаю:] не їла душа часнику — смердіти не буде*, так і з часовим компонентом: *Стали обійматись, любитись — ударив дзвін!; У натовпі стоїмо перед Мавзолеєм — Юрась розглядає вартових*.

Помічено, що речень з такими значеннями в щоденнику нараховується мало, як, до речі, і в монологічних говіркових записах. Це наштовхує на міркування. Загальновизнано, що безсполучникові складні речення із значеннями, забарвленими експресією, властиві розмовно-побутовому мовленню. У книжних стилях вони не засвідчуються, оскільки не відповідають екстралінгвальним вимогам офіційного, наукового чи викладу у богослужбених книгах. Але парадоксально: будучи властивими саме розмовно-побутовому стилю, ці конструкції представлені в ньому (в різних підстилях) в невеликій кількості. Указуючи на невелику кількість, маємо на оці їх зіставлення з іншими видами і підвидами безсполучникових речень. Таке співвідношення відбиває реальний стан: розмовне мовлення не є суцільно експресивним. Тому природно: експресивно забарвлені структури поступаються не експресивно відзначеним. Урахування цього дозволяє дати відповідь на запитання: чи може бути таке, що частотно маловживані структури визнаються прикметою стилю? Як доводять приклади, таке існує в дійсності. Експресивність — етимологічне явище уснорозмовного мовлення. Вона є ознакою розмовно-побутового стилю, здатною переноситись у тексти інших стилів, але таких, які відповідно до своїх настанов у використанні мовних засобів залучають експресивні елементи як стилістичний засіб або для змалювання подій і характерів (художній стиль), або для надання висловлюваному реальності з метою переконання читача в достовірності описуваного (публіцистичний стиль). Те, що в щоденникових записах засвідчено незначну кількість структур, які сприймаються з відтінком експресивності, узгоджується із спостереженнями, відзначаваними в аналізі діалектологічних записів: вони, хоч і не представлені в монологічному мовленні, але поширені в діалогічному варіанті. У цьому слід убачати ще один з доказів належності щоденникових записів до розмовно-побутового стилю.

Уживання експресивно наповнених елементів у текстах щоденників виправдане, оскільки записувач передає на папері свій емоційний настрій, відповідний спостережуваному. Подібне має місце і в діалогічному мовленні. У ньому експресивний вислів виникає як реакція на обговорювані десь, колись обставини, що природно для уснорозмовної сфери мовленнєвої діяльності.

Проте основу діалогічного й монологічного мовлення, як і основу щоденникових записів, складають безсполучникові структури без експресивного нашарування. Так, доволі поширеними виявляються речення з компонентом обґрунтування. Здебільшого це структури із запереченням у препозитивній частині, як у прикладах: *[Хоча на читачів гріх скаржитись,] вони не забули: йде багато листів, телеграм...; Півтора року не літав — не дозволяли лікарі* (О. Гончар).

Обґрунтування викликається використанням форм наказового способу: — *Побережіть нервові клітини — вони ж не відновлюються!* (О. Гончар).

Розглянуті приклади доводять, що у відтворенні складностей життя, наповненого радістю і горем, розповіддю про здійснене чи намічуване, роздумами про минуле й майбутнє, беруть участь і структури експресивного наповнення, і складні будови, не призначені для вираження емоцій. Останні є такими конструкціями, завдяки яким адекватно передається хід подій, окреслення ситуацій, характеристика особистостей. Серед них активно вживаними виявляються, крім речень з відношенням обґрунтування, безсполучникові складні утворення:

1) з компонентом наслідку, як-от: *В нас такі речі не пройшли б, було б вам, тов. Алексєєв...; Адже його удари по культурній спадщині були відчутні, вони не пройшли безслідно* (О. Гончар);

2) з уточнювальним компонентом:

– що відноситься до іменника: *З вікном всю ніч гуде ураган – гудуть машини внизу, по трасі* (О. Гончар);

– що пов'язаний з іменником, супроводжуваним вказівним словом, числівником чи прикметником, які актуалізують уточнення: *Про те, [як несамовито розростається клан чиновництва,] можна скласти уявлення хоча б по такій деталі: портфель став одним з найдефіцитніших товарів; Українців за вдачею можна б поділити в основному на дві категорії: є в нас «порода хитрих» і порода «безхитрісних»; Тобілевича хвалили за чумацьким звичаєм: тіло везли волами круторогими, роги – в ясных стрічках!* (О. Гончар);

– що уточнює займенник: *І мало цього – редактор газети свій опус надсилає нам на домашню адресу [(це теж дніпропетровський стиль: всі газети з погромницькими статтями вони підкидають там моїм родичам, навіть хворим, щоб завдати удару ще й з цього боку)]* (О. Гончар);

– що несе пояснення: прислівника: *В наш час це проробляється так: нічого не кажуть до останнього* (О. Гончар);

3) з розгортувальною предикативною частиною, яка відповідає на валентні властивості дієслів:

– мовлення: *Так і сказав: забронюйте...; Кажуть, Інна Сергєєва (літпрацівник російської «ЛГ». – В. Г.) пішла з «ЛГ» на знак протесту, [що змушували організовувати виступи проти «Собору»]* (О. Гончар);

– згадування: *Ол[ександр] Ковінька згадує: на панахиді по М. Хвильовому в буд[инку] Блакитного з найсильнішою промовою виступив М. Бажан* (О. Гончар);

– мислення, обдумування: *Іноді думалось: я нічого не вартий, [якщо не в спроможі комусь допомогти]* (О. Гончар);

– слухового або зорового сприйняття: *Стою, слухаю – ось він, на гілочці самозабутній співець! – тьохкає, аж захлинається, шле свій спів у вечорові, ще напівзатоплені водами луги... [Слухаю, і горло стискається, душить плач]; [І ось на півдорозі до райкому, коли кожен крок був важким, бо це був крок віддалення від тебе (і сонце пекло, і сумно сяяв Дніпро до нас!),] на цій півдорозі бачу раптом... ти попереду в нас на лавці в парковій алеї сидиш* (О. Гончар);

– на позначення графічного зображення думок: *Звідусіль пишуть: не робить цього!* (О. Гончар);

4) із зіставно-протиставним відношенням, як у прикладах:

— із зіставним значенням: *З письменників від росіян виступав Бондарев, від України — я; 20 підвід виїхало — добралось до України дві...* (О. Гончар);

— із протиставною семантикою: [*Під час 300-річчя, пригадується,*] *все велось українською мовою, зараз — жодного слова українського!...* (О. Гончар).

Чинними виявилися речення, до багатокomпонентної будови яких входять спостережувані структури, як-от: *Наче два селезні пливуть — один горою, другий низом...* (О. Гончар).

Наведені приклади речень з відношенням обґрунтування, наслідку, уточнення, розгортання, зіставно-протиставної семантики, безперечно, відзначаються динамікою, зумовленою пропуском сполучних елементів. Але експресивність їм не притаманна.

Розглянуте дає підстави стверджувати, що функціональні види й підвиди безсполучникових складних речень у писемних підстилях репрезентовані в такому ж наборі, як і в підстилях, що етимологічно мають усний вияв. У щоденникових записах відзначено ряд конструкцій, які є новотворами в межах первісно існуючих і поширених у сучасному вжитку елементарних структур, побудованих за чітко встановленою схемою. Тенденція в розвитку безсполучникових структур у щоденникових записах виявлена в реченнях перелічувальної семантики: з'явилися висловлення з анафоричним елементом. У писемній формі розмовного мовлення набувають поширеності парцельовані й еліптичні речення. Помітна тенденція до активного використання пояснювальних речень, що супроводжується розширенням кола лексем, які вимагають пояснення.

Для доведення реченневого характеру безсполучникових складних утворень необхідне подальше дослідження як їх структурних, так і стилістичних ознак. У цій розвідці зроблена лише перша спроба проаналізувати функціонування безсполучникових складних речень у щоденникових записах. На черзі — розгляд цих конструкцій в інших формах писемного розмовного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків: Вид-во при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1980. 152 с. 2. **Українська мова:** Енциклопедія. К.: Укр. енцикл., 2004. 821 с. 3. **Гончар О. Т.** Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968-1983) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. К.: Веселка, 2003. 607 с.

Марцин Світлана Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Центру міжнародної освіти, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна.

Tel.: +38-097-33-702-33

E-mail: martsin_sveta@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1265-8833>

Martsyn Svitlana Oleksandrivna — PhD in Philology, Assistant Professor at the Department of Language Training, Center of International Education, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, Ukraine.